

Ο ρόλος της μετακινούμενης κτηνοτροφίας στην εξέλιξη της βλάστησης και του τοπίου του όρους Βερμίου

Π. Σκλάβου¹, Μ. Καρατάσιου² και Α. Σιδηροπούλου²

¹ Α.Π.Θ., Τμήμα Δασολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος, Εργαστήριο Δασικών Βοσκοτόπων (236), 54124 Θεσσαλονίκη, email: psklavou@for.auth.gr

² Α.Π.Θ., Τμήμα Δασολογίας και Φυσικού Περιβάλλοντος, Εργαστήριο Λιβαδικής Οικολογίας (286), 54124 Θεσσαλονίκη

Περίληψη

Η μετακινούμενη κτηνοτροφία αποτελεί ένα παραδοσιακό σύστημα εκτροφής των αιγοπροβάτων σε πολλές περιοχές της Μεσογείου. Με την εποχιακή μετακίνηση των ζώων αξιοποιείται η φυσική βλάστηση τόσο των ορεινών και ημιορεινών βοσκοτόπων (άνοιξη – φθινόπωρο) όσο και των πεδινών (φθινόπωρο – χειμώνας). Στην Ελλάδα, οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι χρησιμοποιούν τα ορεινά φυσικά λιβάδια 5-7 μήνες το χρόνο. Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν η μελέτη της εξέλιξης της μετακινούμενης κτηνοτροφίας στο όρος Βέρμιο και η επίδρασή της στην βλάστηση και το τοπίο. Τα λιβάδια του όρους Βερμίου χρησιμοποιούνται ως θερινό βοσκότοπο κυρίως από τους Σαρακατσάνους μετακινούμενους κτηνοτρόφους της Θεσσαλίας. Παρατηρήθηκε σημαντική μείωση των χρησιμοποιούμενων θερινών λιβαδιών, μείωση του αριθμού των οικογενειών των μετακινούμενων κτηνοτρόφων καθώς και σημαντική μείωση του αριθμού των μετακινούμενων αιγοπροβάτων τα τελευταία 50 χρόνια. Η μείωση της μετακινούμενης κτηνοτροφίας πιθανόν να οφείλεται σε διάφορους κοινωνικοοικονομικούς παράγοντες που επηρέασαν σημαντικά τον τρόπο ζωής των κτηνοτρόφων. Η σταδιακή υποχρησιμοποίηση των ορεινών φυσικών λιβαδιών του Βερμίου είχε ως αποτέλεσμα τη διαφοροποίηση της δομής και της διάρθρωσής τους.

Λέξεις κλειδιά: υποχρησιμοποίηση, εγκατάλειψη, παραδοσιακό σύστημα εκτροφής

Εισαγωγή

Η μετακινούμενη κτηνοτροφία είναι ένα σύστημα εκτροφής γνωστό από την αρχαιότητα, το οποίο εφαρμόζεται ακόμη και σήμερα, τόσο στην Ελλάδα όσο και σε άλλες Μεσογειακές κυρίως χώρες (Ispikoudis et al. 2004, Hadjigeorgiou 2011, Thevenin 2011, Pardini and Nori 2011). Παρόμοια συστήματα εκτροφής έχουν αναφερθεί όμως και σε χώρες της Κεντρικής Ευρώπης (Wolff and Fabre 2004, Luick 2004) αλλά και της Βόρειας Ευρώπης (Jordal 2004, Eriksson 2011). Το σύστημα αυτό αφορά την εποχιακή μετακίνηση κτηνοτρόφων με τα κοπάδια τους ανάμεσα σε περιοχές με διαφορετικές κλιματικές συνθήκες αξιοποιώντας καλύτερα τη διαθέσιμη βοσκήσιμη ύλη και για το λόγο αυτό μπορεί να χαρακτηριστεί ως ένα εκτατικό και οικολογικό σύστημα εκτροφής (Παπαναστάσης 2009). Οι μετακινούμενοι κτηνοτρόφοι μετακινούνται προς τα θερινά λιβάδια νωρίς την άνοιξη και μένουν εκεί για 5-6 μήνες. Τα ζώα ενσταυλίζονται σε πρόχειρες κατασκευές ή διαβιούν ελεύθερα στη φύση.

Στο παρελθόν η μετακίνηση των ζώων συνοδευόταν από τον κτηνοτρόφο και ολόκληρη την οικογένειά του και γινόταν με τα πόδια, ακολουθώντας διαδρομές από τα χειμαδιά (λιβάδια χαμηλών περιοχών) προς τα θερινά λιβάδια (ορεινών περιοχών) δημιουργώντας τα “τσελιγκάτα”. Το νομαδικό αυτό τρόπο ζωής ακολουθούσαν κυρίως οι πληθυσμιακές ομάδες των Σαρακατσαναίων, Κουπατσαραίων και Βλάχων. Σήμερα, η μετακινούμενη κτηνοτροφία που δεν μπορεί πλέον να χαρακτηριστεί ως νομαδική, έχει μειωθεί σημαντικά ενώ η μετακίνηση των ζώων γίνεται ως επί το πλείστον με μεγάλα φορτηγά ειδικά διαμορφωμένα και σε ελάχιστες περιπτώσεις με τα πόδια.

Τα θερινά λιβάδια της βόρειας Ελλάδας που χρησιμοποιήθηκαν από τους μετακινούμενους κτηνοτρόφους εκτείνονται κυρίως στα όρη Βέρμιο, Πίνδο, Καίμακτσαλάν και Πάικο. Η χρησιμοποίηση των περιοχών αυτών από τα αγροτικά ζώα έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διατήρηση της βιοποικιλότητάς τους. Μετά το 1950 η αλλαγή των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών οδήγησε στη σταδιακή μείωση της μετακινούμενης κτηνοτροφίας και στη μη χρησιμοποίηση των ορεινών λιβαδιών, γεγονός που αναμένεται να έχει σημαντικές επιδράσεις στη βιοποικιλότητά τους.

Το όρος Βέρμιο με βάση τα διαθέσιμα απογραφικά στοιχεία (Χατζημιχάλη 1957, Κατσαρός 2009) είναι μία περιοχή που πατροπαράδοτα χρησιμοποιήθηκε από τους μετακινούμενους Σαρακατσαναίους κτηνοτρόφους μετά το 1919. Στις μέρες μας ωστόσο παρουσιάζεται μία μείωση της μετακίνησης στη συγκεκριμένη περιοχή. Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι να μελετηθεί η εξέλιξη της μετακινούμενης κτηνοτροφίας στο Βέρμιο μετά το 1950 και να διερευνηθούν οι αλλαγές που έχουν επέλθει στη βλάστηση και στο τοπίο.

Μέθοδοι και υλικά

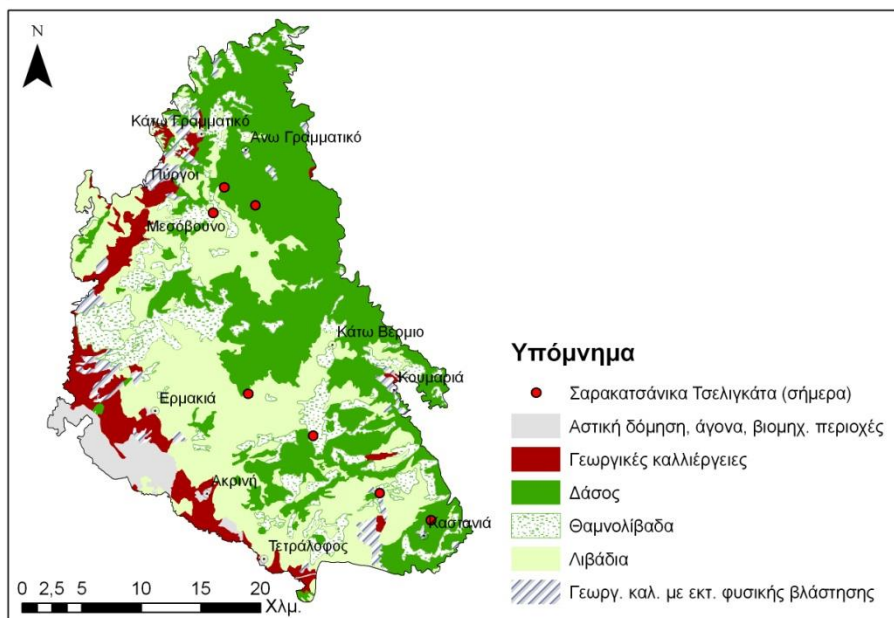
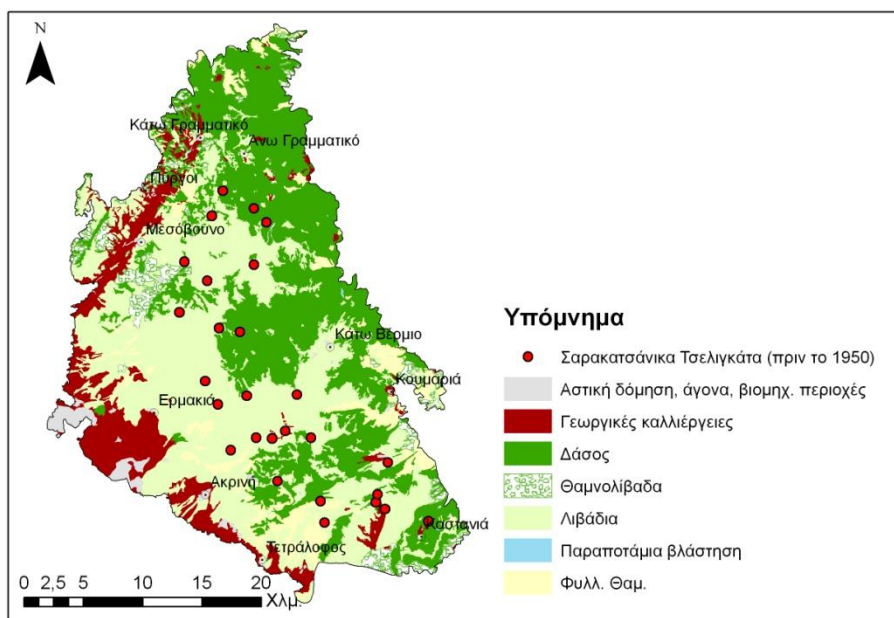
Ως περιοχή έρευνας επιλέχθηκε το όρος Βέρμιο, το οποίο πατροπαράδοτα χρησιμοποιείται από Σαρακατσαναίους μετακινούμενους κτηνοτρόφους, οι οποίοι εγκαταστάθηκαν στην περιοχή για πρώτη φορά το 1919 (Κατσαρός 2009). Το όρος Βέρμιο απαντάται στη Βόρειο Ελλάδα, και απαντάται στα σύνορα των νομών Πέλλης, Ημαθίας και Κοζάνης. Η περιοχή έρευνας βρίσκεται σε υψόμετρο άνω των 700m και καταλαμβάνει έκταση 94.406 ha.

Τα πρωτογενή χαρτογραφικά δεδομένα που χρησιμοποιήθηκαν για τη διαχρονική εκτίμηση των μεταβολών των χρήσεων / κάλυψης γης αποτέλεσαν, ο χάρτης βλάστησης και χρήσεων γης του Υ.Π.Ε.Κ.Α. (1983) και ο χάρτης χρήσεων / κάλυψης γης του Corine Land Cover 2000 (Heymann 1994).

Τα απογραφικά δεδομένα για τη μετακινούμενη κτηνοτροφία στο Βέρμιο στο παρελθόν προέκυψαν από την επεξεργασία των διαθέσιμων δεδομένων της Χατζημιχάλη (1957) και συμπληρώθηκαν από τον Κατσαρό (2009), χρησιμοποιήθηκαν για τον καθορισμό των Σαρακατσάνικων λιβαδιών στο όρος Βέρμιο με υπόβαθρο τους χάρτες της Γ.Υ.Σ. (1970). Τα σημερινά δεδομένα για τη μετακινούμενη κτηνοτροφία στο Βέρμιο και τον καθορισμό των λιβαδιών που χρησιμοποιούνται ακόμα, προέρχονται από στοιχεία του Ο.Π.Ε.Κ.Ε.Π.Ε. (2011).

Αποτελέσματα και συζήτηση

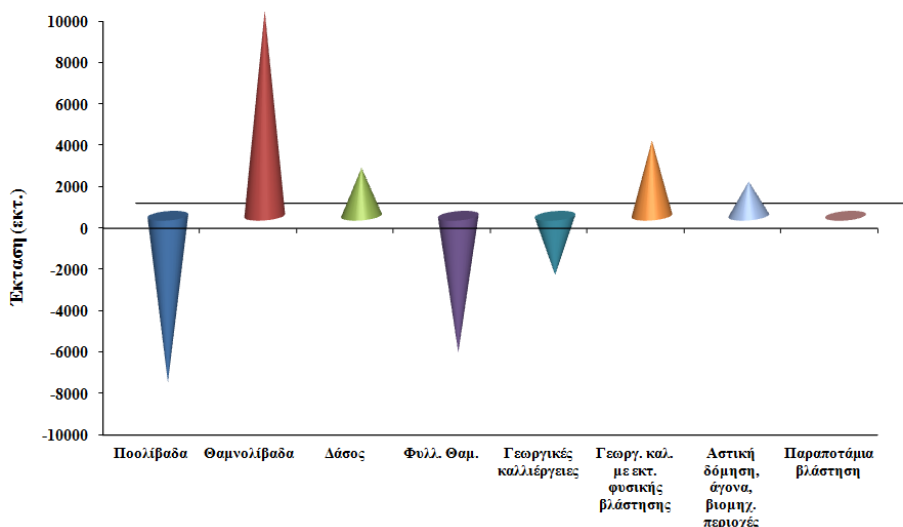
Τα λιβάδια του Βερμίου χρησιμοποιήθηκαν από τους Σαρακατσαναίους κτηνοτρόφους, κυρίως της Θεσσαλίας, μετά το 1919 ως διέξοδος για αναζήτηση τροφής για τα ζώα τους κατά τους θερινούς μήνες από το Μάιο έως τον Οκτώβριο. Από τη μελέτη της Χατζημιχάλη (1957) προκύπτει ότι στο Βέρμιο τη δεκαετία του 1950 υπήρχαν 177 οικογένειες (ονόματα Σαρακατσαναίων τσελιγκάδων) με 224.820 αιγοπρόβατα. Όμως με βάση τον Κατσαρό (2009) τα θερινά λιβάδια, τα οποία εξυπηρετούσαν τα τσελιγκάτα (στάνες) για την ίδια χρονική περίοδο, ήταν 27: Λιβάδι Καστανιά, Αη – Γιάννης, Σακλάρι, Τσεκούρια, Τσπανλί, Ιμπιλί, Ξηρολιβαδο, Καρατσαϊρ, Τζουμαγιά, Στέρνα και Στουρνάρι, Ανατολικό Μπεημπουνάρ, Δυτικό Μπεημπουνάρ, Τοπιτσιλάρ, Ισλαμλί, Τεκές – Αγκάθι, Τσαρκουλί, Γκιώνα, Σιαπανίτσα, Ματοτσάιρο, Χατζηναντίνι, Κιτσιλέρ, Σιαπκάρρα, Κουζλούκι, Μπέλο – Ρέκα, Κατράντζα, Σιδεράκι, Μπλιάκι (Εικόνα 1α).

Εικόνα 1. Διαχρονική εξέλιξη των θερινών λιβαδιών (σαρακατσάνικων τσελιγκάτων) του Βερμίου (1950 – 2011) όπως αποτυπώνονται στους χάρτες χρήσεων γης του 1983 και του 2000 αντίστοιχα.

Από τα στοιχεία του Ο.Π.Ε.Κ.Ε.Π.Ε (2011) προκύπτει ότι από τις 27 στάνες που λειτουργούσαν στο Βέρμιο γύρω στο 1950, σήμερα λειτουργούν μόνο επτά, οι υπόλοιπες έχουν εγκαταλειφθεί. Τα θερινά λιβάδια που χρησιμοποιούνται ακόμη και σήμερα είναι: Καστανιά, Κατράντζα, Μπέλο – Ρέκα, Ιμπιλί Σιδεράκι, Στέρνα και Στουρνάρι, Ξηρολίβαδο (Εικόνα 1β). Παράλληλα σημαντική μείωση έχει παρουσιαστεί και στον αριθμό των οικογενειών που μετακινούνται. Στα θερινά λιβάδια του Βερμίου, με βάση τα στοιχεία του Ο.Π.Ε.Κ.Ε.Π.Ε. (2011) και των διευθύνσεων Κτηνιατρικής, σήμερα μετακινούνται μόνο 18 οικογένειες κυρίως από την περιοχή της Θεσσαλίας, ενώ συνολικά η μετακινούμενη κτηνοτροφία του Βερμίου συμπεριλαμβανομένων και των εσωτερικών μετακινήσεων αφορά 48 οικογένειες και περίπου 27.000 αιγοπρόβατα (Ο.Π.Ε.Κ.Ε.Π.Ε. 2011).

Η δραματική μείωση των βόσκοντων ζώων σχεδόν στο 10% του αρχικού πληθυσμού και η αντίστοιχη μείωση τόσο της χρησιμοποίησης των θερινών λιβαδιών (σαρακατσάνικων στανών) μόλις στο 25%, όσο και των μετακινούμενων οικογενειών, είχε σημαντική επίδραση στη διάρθρωση του τοπίου. Η υποχρησιμοποίηση των λιβαδιών μετά το 1950, που κορυφώθηκε τις τελευταίες δεκαετίες λόγω διαφόρων κοινωνικοοικονομικών συνθηκών, είχε σαν αποτέλεσμα αλλαγή της κάλυψης/χρήσης γης του Βερμίου. Συγκρίνοντας τις επιφάνειες που καταλαμβάνουν οι λιβαδικές εκτάσεις από τους χάρτες βλάστησης που συνέταξε η Δασική Υπηρεσία (1960-1996) και το χάρτη κάλυψης/χρήσης γης του Corine 2000 (Εικόνα 1), προκύπτουν σημαντικές αλλαγές στους διάφορους τύπους βλάστησης. Από την επεξεργασία των στοιχείων παρατηρήθηκε σημαντική μείωση των ποολιβαδων κατά 21% και σημαντική αύξηση των θαμνολιβαδων τα οποία σήμερα καταλαμβάνουν τριπλάσια έκταση (14.094 ha) (Εικόνα 2). Η μη χρησιμοποίηση ή υποχρησιμοποίηση των ποολιβαδων και η μείωση της βοσκοφόρτωσης οδήγησαν στην εξέλιξη της βλάστησης και στη μετάβαση των ποολιβαδων σε θαμνολίβαδα καθώς και μέρος των θαμνολιβαδων ή των δασολιβαδων σε δάσος (Εικόνα 2). Η σημαντική μείωση της μετακινούμενης κτηνοτροφίας είχε ως αποτέλεσμα τη μείωση της ποικιλότητας του τοπίου στην περιοχή του Βερμίου.

Εικόνα 2. Διαχρονική εξέλιξη χρήσεων γης στο όρος Βέρμιο (1983-2000).

Συμπεράσματα

Οι αλλαγές των κοινωνικοοικονομικών συνθηκών που συνέβησαν στη χώρα μας τα τελευταία χρόνια προκάλεσαν σημαντική μείωση της μετακινούμενης κτηνοτροφίας με αποτέλεσμα τη σημαντική αλλαγή των χρήσεων γης στην εν λόγω περιοχή. Σε ότι αφορά τη δομή και τη σύνθεση του τοπίου της περιοχής, πέρα από τη σημαντική μείωση της έκτασης των φυσικών λιβαδιών σημαντική ήταν και η μεταβολή της χωροθέτησης των δασικών εκτάσεων. Προκειμένου να έχουμε μία πιο ολοκληρωμένη εικόνα της επίδρασης της μετακινούμενης κτηνοτροφίας στο όρος Βέρμιο χρειάζεται να γίνει καταγραφή των χρήσεων γης που υπήρχαν τη δεκαετία του '50, όταν η μετακινούμενη κτηνοτροφία γνώριζε την άνθισή της και σύγκριση με τις χρήσεις γης που έχουμε σήμερα.

Ευχαριστίες

Η εργασία αυτή πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος «ΘΑΛΗΣ- Αλεξάνδρειο Τεχνολογικό Εκπαιδευτικό Ίδρυμα Θεσσαλονίκης – Η δυναμική του συστήματος μετακινούμενης αιγοπροβατοτροφίας στην Ελλάδα. Επιδράσεις στη βιοποικιλότητα», που υλοποιείται στο πλαίσιο του Επιχειρησιακού Προγράμματος «Εκπαίδευση και δια Βίου Μάθηση» που συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο.

Βιβλιογραφία

- Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού - Γ.Υ.Σ. 1970. Φύλλα χάρτη: Πύργοι, Κοζάνη, Βέροια, Βελβεντός, Άρνισσα. Κλίμακα 1:50.000
- Eriksson, C. 2011. What is traditional pastoral farming? The politics of heritage and “real values” in Swedish summer farms (fåbodbruk). *Pastoralism: Research, Policy and Practice*. A Springeropen Journal, pp.1-18.
- Hadjigeorgiou, I. 2011. Past, present and future of pastoralism in Greece. *Pastoralism: Research, Policy and Practice*. A Springer open Journal, pp.1-22.
- Heymann, Y. (Project leader). 1994. Corine land cover. Technical guide. Published by the European Commission. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Ispikoudis, I., M.K. Sioliou and V.P. Papanastasis. 2004. Transhumance in Greece: past, present and future prospects. In: *Transhumance and Biodiversity in European Mountains* (R.G.H. Bunce, M. Pérez-Soba, R.H.G. Jongman, A. Gómez Sal, F. Herzog and I. Austad, eds.). Report of the EU – FP5 project TRANSHUMOUNT (EVK2-CT-2002-80017). IALE publication series nr, p. 321.
- Jordal, J.B. 2004. Diversity of macrofungi in semi natural grasslands of the subalpine summerfarm landscape around Dovre, Southern Norway. In: *Transhumance and Biodiversity in European Mountains* (R.G.H. Bunce, M. Pérez-Soba, R.H.G. Jongman, A. Gómez Sal, F. Herzog and I. Austad, eds.). Report of the EU – FP5 project TRANSHUMOUNT (EVK2-CT-2002-80017). IALE publication series nr, p. 321.
- Κατσαρός, Ν.Η. 2009. Τα σαρακατσάνικα τσελιγκάτα του Βερμίου και η ζωή στις στάνες τους. Έκδοση Συλλόγου Σαρακατσαναίων Νομού Ημαθίας «Οι Σταυραετοί», σελ. 429.
- Luick, A. 2004. Transhumance in Germany. In: *Transhumance and Biodiversity in European Mountains* (R.G.H. Bunce, M. Pérez-Soba, R.H.G. Jongman, A. Gómez Sal, F. Herzog and I. Austad, eds.). Report of the EU – FP5 project TRANSHUMOUNT (EVK2-CT-2002-80017). IALE publication series nr, p. 321.
- Παπαναστάσης, Β. 2009. Λιβαδοκτηνοτροφική ανάπτυξη. Εκδόσεις Γιαχούδη, σελ. 157.
- Ο.Π.Ε.Κ.Ε.Π.Ε. 2011. Οργανισμός πληρωμών και ελέγχου κοινοτικών ενισχύσεων προσανατολισμού και εγγυήσεων.

- Pardini, A. and M. Nori. 2011. Agro-silvo-pastoral system in Italy: integration and divestification. *Pastoralism: Research, Policy and Practice*. A Springeropen Journal, pp.1-10.
- Thevenin, M. 2011. Kurdish Transhumance: Pastoral practices in south-east Turkey. *Pastoralism: Research, Policy and Practice*. A Springeropen Journal, pp. 1-24.
- Wolff, A. and P. Fabre. 2004. Transhumant sheep systems of south-eastern France, with special reference to long-distance transhumance from the plain of the Crau to Alps. In: *Transhumance and Biodiversity in European Mountains* (R.G.H. Bunce, M. Pérez-Soba, R.H.G. Jongman, A. Gómez Sal, F. Herzog and I. Austad, eds.). Report of the EU – FP5 project TRANSHUMOUNT (EVK2-CT-2002-80017). IALE publication series nr. p. 321.
- Χατζημυχάλη, Α. 1957. Σαρακατσάνοι. Τόμος πρώτος. Μέρος Α', σελ. 83.
- Υπουργείο Περιβάλλοντος, Ενέργειας και Κλιματικής Αλλαγής - Υ.Π.Ε.Κ.Α. 1983. Χάρτης βλάστησης και χρήσεων γης. Κλίμακα 1:20.000.

The role of transhumance in the evolution of vegetation and landscape: a case study in Northern Greece (Vermio mountain)

P.S. Sklavou¹, M. Karatassiou² and A. Sidiropoulou²

¹Laboratory of Range Management (236), A.U.Th., 54124 Thessaloniki, Greece,
email: psklavou@for.auth.gr

²Laboratory of Range Ecology (286), A.U.Th., 54124 Thessaloniki, Greece

Abstract

Transhumance is a traditional farming system which involves sheep and goats, common in many countries of the Mediterranean basin. This seasonal movement of animals results to a better exploitation of the native vegetation of intermediate and high elevation rangelands (spring- autumn) and low elevation grasslands (autumn – winter). In Greece, transhumance uses native vegetation of mountainous rangelands 5-7 months a year. The aim of this paper was the study of the evolution of transhumant livestock system in Vermion mountain and the effect on the structure of the vegetation and the landscape. The rangelands of Vermion mountain are used as summer pastures mainly by the ‘Sarakatsanoi’ of Thessaly. A significant reduction of those pastures was found. Also, both the number of transhumant families and the number of transhumant sheep and goat declined during the last 50 years. Reduced transhumant livestock system may be due to various socio-economic factors that have significantly influenced the lifestyle of farmers. The gradual undergrazing of natural mountainous rangelands of Vermio mountain resulted in the diversification of their structure and plant composition.

Key words: undergrazing, abandonment, traditional husbandry system